

УДК 37.091.12:005.745](091)(262.54–210.5-17)

І. Ф. ШУМІЛОВА

доктор педагогічних наук, доцент
Бердянський державний педагогічний університет

УЧИТЕЛЬСЬКІ З'ЇЗДИ – ФОРМИ ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО РІВНЯ ЗЕМСЬКОГО ВЧИТЕЛЯ

Статтю присвячено характеристиці педагогічній діяльності М. Корфа з підвищення професійного рівня земських учителів Північного Приазов'я. З'ясовано, що формами підвищення професійного рівня вчителя наприкінці XIX – на початку XX ст. були земські з'їзди, які проходили під керівництвом відомого педагога. Визначено й охарактеризовано основні напрями діяльності земських з'їздів у реалізації просвітницьких ідей М. Корфа, а саме: налагодження відносин із сільським населенням, спілкування з колегами на рівні професіоналізму, ліквідація інформаційного голоду, матеріальна допомога сільським дітям, народна освіта тощо.

Ключові слова: земські педагогічні з'їзди, форми підвищення професійного рівня земського вчителя, земський учитель, професійний рівень, просвітницька діяльність М. Корфа.

Сучасний розвиток суспільства вимагає вдосконалення системи підготовки вчителя відповідно до соціально-економічних умов та інтеграції України в європейське світове освітнє співтовариство. Саме врахування кращих зразків світового педагогічного досвіду, орієнтування в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки дає змогу забезпечити якісну професійну підготовку вчителя. Це здійснюється завдяки впровадженню різноманітних форм навчання, самоосвіти, які сприяють підвищенню професійного рівня учителів.

Так, однією з пріоритетних форм підвищення професійного рівня земських учителів Північного Приазов'я наприкінці XIX – на початку XX ст. були педагогічні з'їзди організовані земствами. Досвід цієї діяльності потребує детального вивчення.

Слід зазначити, що певні проблеми вдосконалення професійної підготовки земського вчителя стали предметом різних досліджень. Так, питання діяльності провідних педагогів, інтелігенції з питань підвищення освітнього цензу учителів були висвітлені в працях М. Антощак, Е. Лещенко, Т. Мандрикіної, С. Саяпіної, В. Ткаченко та ін.

Проте питання організації земських педагогічних з'їздів, зокрема плідної діяльності М. Корфа в цьому напрямі, науковці окремо не розглядали, що й зумовило вибір теми статті. Джерельною базою дослідження стали офіційні статистичні документи Міністерства народної освіти за 1910–1916 рр., періодичні видання за 1911 р., Сборник постановлений Бердянського уездного земского собрания с 1866 по 1908 гг., Доклады Первого общеземского съезда по народному образованию 1911 г. в Москве.

Метою статті є визначення та надання характеристики напрямів педагогічної роботи М. Корфа в організації земських з'їздів для учителів земських шкіл протягом 1867–1883 рр.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. складається власне тип земського народного вчителя як культурного феномену, окреслюється його соціальне, громадське, правове й духовне обличчя. Земський учитель налагоджував відносини із населенням різних вікових категорій у найрізноманітніших площинах: навчанні, вихованні, організації праці та розумних розваг. Як свідчать матеріали земських анкет, провідними потребами народного вчителства були не турботи про матеріальне забезпечення, а бажання професійного спілкування з колегами, ліквідації інформаційного голоду, як тоді писали: “не дати вчителю закритися в шкаралупу своєї школи, повіту”, “потрібен живий обмін думками”, запозичення позитивного досвіду. Ці питання викликали справжній інтерес, не даремно ж на педагогічних з’їздах, курсах, нарадах, екскурсіях кількість бажаючих перевищувала число вакансій.

Зростання соціального статусу вчителя, його самоідентифікації як фахівця й громадського діяча позначилися на зміні стилю керівництва педагогічним процесом. Земський учитель стає більш тактовним у спілкуванні на уроці, чуйним і уважним до ходу розумового процесу учня, заохочує висловлювати власні думки, враження, дає індивідуальні домашні завдання, виявляє непідробну турботу про бідних обдарованих дітей, клопочеться про матеріальну допомогу їм, веде додаткові заняття з невстигаючими. У тогочасних газетних статтях, написаних сільськими педагогами, у їх відвертих листах, адресованих земським управам, відчувається щире вболівання про долю школи й народу, готовність до самовідданої діяльності, вірність високим духовним ідеалам і віра у своє високе (майже місіонерське) просвітницьке покликання.

Підвищенню освітнього цензу вчителів земських шкіл, забезпеченню високого рівня професійної підготовки вчителів для земських початкових шкіл сприяли різноманітні форми підвищення професійного рівня вчителів (учительські з’їзди та конференції, загальноосвітні й педагогічні курси).

Зокрема, важливу роль у становленні професіоналізму земського вчителя відігравали вчительські з’їзди. За їх допомогою можна було з’ясувати значення й завдання народної школи, знайомити вчителів з кращими методами викладання, а головне – об’єднувати їх педагогічну діяльність. Пріоритет у проведенні з’їздів належав Північному Приазов’ю, бо вперше їх почав організовувати в с. Нескучному Олександрівському повіті у 1867 р. відомий земський діяч М. Корф. “Найважливіше завдання педагогічних з’їздів, – вважав педагог, – підняти дух народних учителів, підбадьорити та надихнути їх до подальшої самоосвіти, вселити в них упевненість у успіх своєї справи” [3, с. 201–202].

Так, підтвердженням цього факту є результати дослідження М. Антощак та В. Ткаченко. Проведення другого з’їзду під головуванням М. Корфа припадає на літо 1868 р. Третій з’їзд працював 28 грудня 1869 р. На ньому “М. Корф приймає рішення розширити географію проведення педагогічних форумів” [1]. А 8 вересня 1870 р. в Гуляйполі відбувся четвертий з’їзд, на який приїхали 48 учителів. Час до початку наступного з’їзду педа-

гог використав для перевірки шкіл Маріупольського повіту. Перше засідання Маріупольського учительського з'їзду відкрилося 9 квітня 1874 р. З'їзд працював до 22 квітня по п'ять годин щодня. Шостий педагогічний з'їзд відбувався в Херсоні (7–21 липня 1881 р.), на якому делегатами було близько 250 осіб. Серед учасників форуму, крім приватних викладачів Херсону, більше 200 делегатів займали посади народних учителів у Таврійській, Бессарабській, Харківській, Чернігівській, Подільській, Полтавській губерніях. У червні 1883 р. М. Корф керував учительським з'їздом у Бердянську [1].

Вивчення офіційної педагогічної літератури засвідчує, що з'їзди сприяли підвищенню кваліфікації учителів, обміну досвідом роботи, виявленню педагогічних проблем та їх розв'язанню. У процесі підготовки та проведення з'їздів формувалась і висловлювалась педагогічна думка, у творенні якої брали участь учителі-практики. Уряд також взяв під свій контроль роботу учительських з'їздів. У 1899 р. було розроблено “Тимчасові правила про з'їзди учителів початкових шкіл”, які встановили складну процедуру організації цих зібрань. Головою з'їзду, як правило, повинен бути інспектор народних училищ. Програма з'їзду могла включати лише ті питання, що не виходили за межі вчительської діяльності. Програму та склад учасників з'їзду затверджував попечитель навчального округу. З'їзди учителів проводили лише в межах одного навчального району.

Розглянемо порядок денний вчительського з'їзду, який відбувся в Бердянську 10–16 червня у 1883 р. під керівництвом М. Корфа [6, с. 537]. На з'їзді було порушено питання, від яких залежав подальший розвиток навчальної справи в школах, які так дорого коштували земству, а саме: програма викладання в початкових національних земських народних училищах, організація бібліотек для вчителів при початкових земських народних училищах Бердянського повіту; початок навчання у школах і вік вступників до народних шкіл; час проведення проміжних і підсумкових іспитів учнів народних шкіл; вживання заходів щодо поліпшення відвідування учнями училищ; шкільна дисципліна; скликання з'їздів народних учителів.

Засідання з'їзду народних учителів проходило в будинку Бердянської чоловічої гімназії (сьогодні – головний корпус Бердянського державного педагогічного університету), директор якої М. Алаєв і весь педагогічний персонал поставилися з повним розумінням до цього заходу та взяли активну участь у розв'язанні окремих питань. Особливо велику допомогу надали законовчитель гімназії священник В. Костильов і вчитель О. Школьніков. На з'їзд було запрошено всіх учителів і вчительок початкових народних шкіл, а також учителів інших початкових училищ болгарських і німецьких сіл, 15 учителів міністерських училищ, що працювали в Бердянську та повіті, 7 учителів і вчительок народних училищ Маріупольського повіту, директор гімназії і всі вчителі та вчительки чоловічої й жіночої гімназій, директор Преславської вчительської семінарії, увесь склад училищної ради, земської управи та численна публіка, яка, незважаючи на те, що засідання з'їзду проходили

у два етапи, практично увесь день – з 9.00 до 12.00 годин ранку і з 15.00 до 18.00 годин вечора, ні на хвилину не залишали зали засідань [6, с. 629].

Усього засідань було 10. Особливий інтерес становить обговорення питань про програму навчання в початкових народних училищах, тривалість курсу й кількість учнів для одного вчителя. Перше питання (про програму навчання), як одне з найважливіших, викликало найбільш активні та жваві суперечки, що тривали два засідання. Під час дебатів з'ясувалось, скільки труднощів зазнають школи через невизначеність програм і скільки виграли, якби ця програма була сталою; причому важливо, щоб для болгарських і німецьких шкіл програма навчання була відмінною від програм для шкіл російських сіл. Учителі у своїх виступах висловлювались про можливість розширення початкового курсу шкіл. Для створення програми навчання було обрано комісії з учителів російських, болгарських і німецьких шкіл. Укладені комісією програми підлягали ретельному обговоренню з'їздом і після внесених змін були затверджені. Щодо питання про тривалість навчального курсу з'їзд, беручи до уваги, що в повіті існують два типи шкіл: з чотирма відділеннями при двох учителях, з трьома відділеннями при одному вчителі (причому в школах першого типу курс чотирирічний, а в школах останнього – трирічний), постановив: необхідно звести школи до одного типу, тобто мати школи тільки із чотирирічним курсом на тих умовах, щоб у жодному разі більше трьох відділень одночасно не доручати одному вчителю. Тобто було встановлено такий порядок: у школах при одному вчителі після трьох років навчання не повинно бути новачків упродовж одного року. Кількість учнів для одного вчителя обмежена – 50, причому також ухвалено, щоб при двох учителях кожен з них переходив зі своїми учнями з відділення до відділення.

Про час і спосіб проведення проміжних і підсумкових випробувань у народних училищах, з'їзд, крім обговорення питань про саму систему іспитів, висловився про необхідність встановлення того, щоб при випробуваннях, крім екзаменаторів, були присутні асистенти з числа народних учителів. Під час обговорення цього питання керівник з'їзду зробив детальне роз'яснення про більш цілеспрямований спосіб іспитів як учнів, так і випускників, що практикувалося ним у Маріупольському повіті. Безперечно, що ця цікава вказівка такого досвідченого педагога була з розумінням прийнята екзаменаторами – учасниками учительського з'їзду.

До питання про організацію учительських бібліотек при початкових народних училищах учителі поставились із великою цікавістю, і після дебатів про мету бібліотек, названих керівником з'їзду, було обрано комісію для укладання каталогу шкільних бібліотек. Цей каталог, за яким управа й мала почати організовувати бібліотеки, після розгляду з'їздом був затверджений.

Далі обговорювали питання про скликання дільничих учительських з'їздів. Визначаючи ту безсумнівну користь, яку вони мають, було ухвалено: порушити клопотання про дозвіл проведення у Бердянському повіті ді-

льничих учительських з'їздів на тих самих засадах, що й для вчителів мєнонітських училищ повіту.

Крім того, було проведено практичні заняття в школах, які, на думку М. Корфа, мали стати невід'ємною складовою роботи вчительських з'їздів. Стенограми з'їзду свідчать, що було проведено п'ять уроків, присвячених розгляду найбільш складних розділів навчальної програми сільської школи. Наочний курс методики стосувався читання (уроки звукового навчання грамоти, пояснювальне читання ділових статей і літературних творів у різних класах), письма (з "правильним і витонченим обрисом букв", звукове диктування, твори), рахівництва, наочного навчання. Було також проведено один урок, що мав на меті показати особливості навчання дітей неросійських національностей. Уроки в школі проводив М. Корф, показуючи наочно, як варто користуватися на практиці запропонованими ним положеннями, порадами й вказівками.

Цей з'їзд, хоча й короткотривалий, зробив важливий внесок у педагогічну справу вже тим, що вперше земські вчителі Північного Приазов'я за участю інспектора училищ Серно-Соловйовича і під досвідченим керівництвом барона М. Корфа вирішили такі важливі для вчителя питання: як і чого навчати, як допомагати учням не забути того, що їм може дати школа за відносно незначний, короткий період навчального часу; також було розв'язано не менш важливе питання про організацію бібліотек для учнів і вчителів та чимало інших.

Серйозні й ділові судження вчителів і вчительок про важливість викладання закону Божого, про виховне значення цього предмета для учнів засвідчили, що вони вважають абсолютно немислимою таку школу, в якій було б відсутнє викладання цієї дисципліни. При закритті з'їзду барон М. Корф у своїй натхненній промові наголосив: "На знак подяки за надану довіру, наставники і наставниці народу, встаньмо! Піднімемо високо прапор народної школи, на якому накреслено великими буквами: релігійно-моральна, розвивальна, виховна школа! Піднімемо цей прапор високо і не опустимо ніколи, доведемо це діями своїми!" Голосне "ура!" вчителів було відповіддю на ці знаменні слова. Не можна при цьому не додати і того, що розумне й енергійне керівництво барона М. Корфа, який "скеровував висловлювані вчителями і вчительками думки до загальної єдності", цілком відповідало цілям з'їзду, який не тільки підтримав дух педагогічного спілкування між учителями, але і збудив у них енергію і став запорукою міцного успіху шкільної справи [6, с. 759–761].

Це був період особливого пожвавлення земсько-вчительських контактів у регіоні. Управа навіть видала розпорядження: просити вчителів подавати, не соромлячись, на засідання земських зборів власні пропозиції щодо розвитку методики викладання у школах, особливо національних. Однак державна адміністрація не схвалювала згуртування викладачів народних шкіл у єдину педагогічну організацію й поліпшення відносин між

земством та вчительством. Тому далі влаштування вчительського з'їзду у повітах Північного Приазов'я було заборонено.

Аналіз педагогічного потенціалу журналу “Світло” за 1911–1912 рр. дав змогу виявити основні проблеми розбудови майбутньої початкової школи, зокрема земської, які стали предметом дискусій північноприазовських учителів. Це були питання не тільки обов'язкового навчання рідною мовою, а й дидактичних принципів, змісту освіти, трудового виховання, викладання Закону Божого, методики викладання окремих предметів, зокрема читання, письма, історії, географії, ручної праці тощо. Проте вимога навчання рідною мовою була одною з корінних, фундаментальних і визначальних ідей багатьох публікацій. Так, підтримати цю ідею на загальному земському з'їзді закликав земських діячів Я. Гетьманчук, який у статті “З біжучого життя” наголошував, що “в школі з рідною дітям мовою вони повинні бачити найкращий шлях до того, щоб просвітити народ і разом з тим поліпшити його добробут” [2, с. 57–59].

Учителі земських шкіл Північного Приазов'я мали змогу ознайомитися з матеріалами Першого загальноземського та Першого Всеросійського з'їздів з питань освіти, особливо з резолюцією першого, у якій йшлося, що в регіонах, де більшість населення становлять неросійські народи, слід запровадити “викладання в перший період навчання рідною мовою”, а також вивчати у школах історію та географію цих народів [4, с. 78].

Але треба звернути увагу й на те, що влада вороже поставилася до цього рішення, кваліфікувавши його як таке, що перебуває “поза компетенцією народного вчителя”. Міністерство внутрішніх справ з метою недопущення поширення матеріалів з'їзду видало циркуляр про те, що земські управи можуть видавати матеріали з'їзду лише з дозволу губернаторів [4, с. 27].

Незважаючи на ці обставини, матеріали з'їзду стали предметом обговорення на засіданні Бердянської земської управи 10 жовтня 1912 р. Зокрема, у своєму виступі гласний В. Гаєвський наголосив на тому, що резолюція з'їзду є дуже актуальною для Бердянського повіту, у 24 волостях якого налічується 126 поселень українців, росіян, болгар та інших національностей і 62 німецькі колонії. Збори, беручи до уваги необхідність та своєчасність відкриття національних шкіл, ухвалили: асигнувати 500 крб на закупівлю навчальних книжок рідною мовою для земських шкіл повіту [6, с. 734].

Асигнування коштів на закупівлю підручників та навчальних посібників рідною мовою населення повітовими земствами регіону були значними. На жаль, на відміну від національної освітньої діяльності земств Харківської та Полтавської губерній, які відкрили декілька земських шкіл з викладанням української мови, у Північному Приазов'ї у досліджуваній період не було відкрито жодної української школи. Це свідчить і про нестійку тенденцію до націоналізації змісту освіти в земських школах регіону 1900–1916 рр.

Незважаючи на ці обставини, для досліджуваного етапу було характерним подальше вдосконалення змісту освіти: його еволюція відбувалася

в бік фундаменталізації, набуття гуманістичного, національного та реального спрямування.

Метою визначення нового змісту земських шкіл підвищеного типу було створення більш сприятливих умов для загального розвитку учнів; підвищення ролі як предметів реального циклу (бухгалтерія, основи городництва та садівництва), так естетичного й фізичного розвитку; формування в дітей загальної картини світу на основі залучення знань з науки, літератури, спостережень за природою; розповсюдження сільськогосподарських знань учнями земських шкіл і вчителями в селянському середовищі; реалізація ідей трудового виховання.

Підсумком цього етапу (1900–1916 рр.) розвитку північноприазовської земської школи був перехід до ускладнення програмового матеріалу; практична спрямованість програм; введення до понять елементарної освіти національного елементу у формі краєзнавства, народного мистецтва. Значним досягненням у житті багатонаціонального освітнього простору Північного Приазов'я було створення можливостей для спілкування українською мовою, хоча й не було відкрито земських шкіл з викладанням рідною мовою.

Земські школи сільського простору Північного Приазов'я в перспективі могли б стати повноцінним національним навчальним закладом, осередком освітньої та культурної роботи на селі. Проте в досліджуваній період цього не було зроблено, а до втілення ідеї національної школи земські діячі регіону змогли приступити лише у 1917 р. з початком українського державотворення.

Вивчення офіційних статистичних документів Міністерства народної освіти за 1910–1916 рр. засвідчує, що звіти губернських та повітових вчительських з'їздів, які склалися головою з'їзду й надсилалися до міністра освіти, являли собою педагогічну палітру насущних проблем народної школи [5, с. 130–131].

Висновки. Таким чином, організаційна й педагогічна діяльність М. Корфа набула значного поширення в Таврійській та Катеринославській губерніях і реалізувалася в таких напрямках: удосконалення дидактичного процесу земської школи; організація бібліотек для учнів і вчителів; навчання рідною мовою (дітей неросійських національностей); удосконалення змісту початкової освіти в народних школах та трудового виховання; викладання Закону Божого; удосконалення методики викладання окремих предметів (читання, письма, історії, географії, ручної праці) та чимало інших.

Ця стаття не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективними напрямками дослідження вважаємо розкриття організаційно-педагогічної діяльності М. Корфа в збереженні національної палітри (поліетнічності, педагогічної дифузії) північноприазовської земської школи.

Список використаної літератури

1. Антошак М. М., Ткаченко В. Г. Життєвий шлях та заповіт барона Миколи Олександровича Корфа. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2012. Вип. XXXII. URL: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/32/antoscha.pdf.

2. Гетьманчук Я. Наші сподівання. *Світло*. 1911. Квітень. С. 59.
3. Корф Н. А. Педагогический съезд сельских учителей Александровского уезда. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1870. № 12. Т. 151. Отд. 4. С. 201–209.
4. Первый общеземский съезд по народному образованию 1911 г. в Москве. *Доклады*. Москва : Изд-во И. Д. Сытина, 1911. Т. 1. 591 с.
5. Положение о губернских и уездных земских учреждениях. Санкт-Петербург, 1911. 162 с.
6. Сборник постановлений Бердянського уездного земского собрания с 1866 по 1908 гг. : в 3 т. Москва : Тип. Москов. товарищества Н. Л. Казецкого, 1910. Т. II. 887 с.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2017.

Шумилова И. Ф. Учительские съезды – формы повышения профессионального уровня земского учителя

Статья посвящена характеристике просветительской деятельности Н. Корфа по повышению профессионального уровня земских учителей Северного Приазовья. Выяснено, что формами повышения профессионального уровня учителя в конце XIX – в начале XX в. были земские съезды, которые проходили под руководством известного педагога. Определены и охарактеризованы основные направления деятельности земских съездов в реализации просветительских идей Н. Корфа, а именно: налаживание отношений с сельским населением, общение с коллегами на профессиональном уровне, ликвидация информационного голода, материальная помощь сельским детям, народное образование и т. д.

Ключевые слова: земские педагогические съезды, формы повышения профессионального уровня земского учителя, земский учитель, профессиональный уровень, просветительская деятельность Н. Корфа.

Shumilova I. Teachers' Congresses as Forms of Raising the Professional Level of the Zemsky Teacher

The article is devoted to the characterization of M. Korf's pedagogical activity on raising the professional level of zemstvo teachers of the Northern Azov Sea. It was found out that the forms of improving the professional level of the teacher in the late nineteenth and early twentieth centuries were Zemsky congresses, which took place under the guidance of a well-known teacher. The main directions of activity of zemstvo congresses in the implementation of the educational ideas of M. Korf are defined and characterized. They are: the establishment of relations with the rural population, communication with colleagues at the level of professionalism, elimination of information hunger, material assistance to rural children, public education etc.

It was found that significant achievements in the life of the multinational educational space of the Northern Azov Sea were the creation of opportunities for communication of pupils of the Zemsky schools in the Ukrainian language, although there were no open schools in Russian with teaching in their native language. It's noted that zemstvo schools of rural space of the Northern Azov region could in future become a full-fledged national educational institution, a center for educational and cultural work in the countryside. However, the study period was not done, and to implement the idea of a national school, zemstvo leaders of the region were able to begin only in 1917 with the beginning of Ukrainian state-building. Due to the study of statistical documents of the Ministry of Public Education for the years 1910-1916 it has been certified that the reports of provincial and district teacher congresses, which consisted of the chairman of the congress and sent to the Minister of Education, represented a pedagogical palette of urgent problems of the public school.

Key words: Zemstvo pedagogical congresses, forms raising the professional level of zemsky teacher, zemstvo teacher, professional level, educational activity of M. Korf.